

Γενιά του '30

η απόπειρα της σύνδεσης

κείμενα των:

Ο. Ελύτη

Ν. Κάλας

Φ. Κόντογλου

Γ. Σεφέρη

Γ. Τσαρούχη

Γ. Θεοτοκά

Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα

Teriade

Κ. Τσάτσου

Σ. Δημητρίου

Γ. Θέμελη

Δ. Τσάκωνα

Ν. Ζία

Γ. Καραμπελιά

Ν. Βαγενα

Μ. Vitti

Σ. Ροζάνη

Π. Νούτσου

Δ. Πουλάκου



Το αφιέρωμα του "Αρδην" αναφέρεται στη "γενιά του '30" και μάλιστα στο θέμα που έχει τεθεί στο επίκεντρο της συζήτησης, το ζήτημα του υποτιθέμενου ή μη "ελληνοκεντρισμού" της, καθώς και της σχέσης μεταξύ "μοντερνισμού" και ελληνικότητας. Ως προς το ζήτημα αυτό έχουν διατυπωθεί τρεις τουλάχιστον απόψεις, ενώ δεν λείπει και μια εκτεταμένη κλίμακα ενδιάμεσων απόψεων και αποχρώσεων:

Η **πρώτη**, η οποία εσχάτως έχει ενισχυθεί, επιμένει ότι η σχέση μεταξύ οικουμενικότητας (ή μοντερνισμού) και ελληνικότητας στη γενιά του '30, αποβαίνει σε βάρος της πρώτης και υπέρ μιας "ελληνοκεντρικής" ανάγνωσης. Αυτή την άποψη έχουν εκφράσει με διάφορες ευκαιρίες συγγραφείς όπως οι **Βέλτσος, Δημηρούλης, Καγιαλής**, και σε ένα βαθμό υποστηρίζει και ο **Στέφανος Ροζάνης** στο άρθρο του που δημοσιεύεται στο αφιέρωμα.

Μια **αντίστροφη** θέση βλέπει στη "γενιά του '30" κατ' εξοχήν την ελληνικότητα, όπως συμβαίνει εν μέρει με τα κείμενα του **Κόντογλου**. Τέλος μια **τρίτη** άποψη, ίσως η πλέον διαδεδομένη—και την οποία ρητά εξέφρασαν ο **Σεφέρης**, ο **Ελύτης**, ο **Εγγονόπουλος**, ο **Τσαρούχης**, ο **Θεοτοκάς** ο **Νίκος Χατζηκυριάκος Γκίκας** ή (των οποίων παραθέτουμε κείμενα ή μελέτες για το έργο τους, όπως του **Γ. Θέμελη** για τον Εγγονόπουλο)—είναι αυτή που θεωρεί πως ο "μοντερνισμός" της γενιάς του '30 είναι αναπόσπαστα δεμένος με την ελληνικότητά της. Όπως τονίζει ο **Νάσος Βαγενάς**, η γενιά του '30 "ανακαλύπτοντας" τον Μακρυγιάννη, τον Θεόφιλο, τον Παναγιώτη Ζωγράφο, τις τοιχογραφίες του Πανσέληνου, επιτελούσε μια κατ' εξοχήν "μοντερνιστική" κίνηση, κατά τον ίδιο τρόπο που ο Πικάσο "ανακάλυπτε" τη νέγρικη γλυπτική, ο Μαρκ Σαγκάλ την ναίφ, λαϊκή ή παιδική ζωγραφιά, ο Ντιουκ Έλινγκτον τα νέγρικα μπλουζ και ο Άστορ Πιατσόλα το μπαντονεόν της Αργεντινής. Ο "τρόπος" του μοντερνισμού υπήρξε παντού η αποστροφή προς τον κλασικισμό, τον λογιωτατισμό, τη συμβατικότητα και η "επιστροφή" στην παράδοση, το ανειπίτω, το θυμικό. Προς επίρρωση των ανωτέρω δημοσιεύουμε και ένα σημαντικό μέρος της μελέτης του **Νίκου Κάλας** για την ελληνικότητα του Καβάφη γραμμένο στα 1934. Αυτό το κείμενο είναι ιδιαίτερα σημαντικό όχι μόνο γιατί αποτελεί την πρώτη "θετική" μελέτη έλληνα αριστερού—και διανοουμένου του ΚΚΕ εκείνη την εποχή—για τον Καβάφη, αλλά χαρακτηριστικό για τον τρόπο σκέψης του πλέον "διεθνοποιημένου" από τους Έλληνες υπερρεαλιστές της γενιάς του '30. Για να φωτίσουμε ευρύτερα την εποχή δημοσιεύουμε κείμενα του **Παναγιώτη Νούτσου** για την κατάσταση των διανοουμένων την αντίστοιχη περίοδο, και την ουσιαστική αδυναμία της συγκρότησης στην Ελλάδα μιας φασιστικής ή προ-φασιστικής ιδεολογίας, ακόμα και στην μεταξική περίοδο, μέρος από τα απομνημονεύματα του **Κωσταντίνου Τσάτσου**, αποσπάσματα από κείμενα του **Νίκου Ζία**, του **Μίμη Βιτσιώρη**, του **Δημήτρη Τσάκωνα** και του **Μάριο Βίττι**, καθώς και ποιήματα των **Α. Εμπειρικού**, **Δ. Γ. Αντωνίου**, **Ορέστη Λάσκου**, **Γιώργου Σεφέρη**, **Νικόλα Κάλας**, **Γ. Βαφόπουλου**.

Ο **Στέφανος Δημητρίου**, με αφετηρία το περιοδικό "Ιδέα" του Σπύρου Μελά και τους "Νέους Πρωτοπόρους" της Αριστεράς, αναφέρεται στα περιοδικά της εποχής. Ο **Γιώργος Καρμπελιάς** επιμένει στη σχέση μεταξύ γενιάς του '30 και "γενιάς του '60" και "συγκρίνει" την "επιστροφή" στον Μακρυγιάννη με το διάβημα της "νεοορθοδοξίας", ενώ ο **Δημήτρης Πουλάκος** καταγράφει τάσεις και ρεύματα στο εσωτερικό της γενιάς του '30, καταγραφή που εν μέρει προέρχεται και από την προσωπική επαφή του με αυτήν.



Η "γενιά του '30".
Από αριστερά όρθιοι:
Θαν. Πετσάλης,
Ηλ. Βενέζης, Οδ. Ελύτης,
Γ. Σεφέρης, Αν. Καραντώνης,
Στ. Ξεφλούδας, Γ. Θεοτοκάς.
Καθισμένοι: Άγγ. Τερζάκης,
Κ. Θ. Δημαράς, Γ. Κατσιμπα-
λης, Κ. Πολίτης, Αν. Εμπειρικός

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

1930

Ιδρύεται το Εθνικό Θέατρο.
Εγκαινιάζεται το Μουσείο Μπενάκη.
Πραγματοποιούνται οι Β' Δελφικές Εορτές.
Ντόρρος: *Στου γλυτωμού το χάξι*
Γιάννης Σκαρίμπας: *Καύμοι στο Γριπονήσι*
Γιάννης Κατηφόρης: *Όσο κρατάει το σκοτάδι*
Γιάννης Μπεράτης: *Διασπορά*
Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας: Εκθέσεις στο Παρίσι, Οτάβα και Αθήνα
Περιοδικό *Πρωτοπόροι* (ιδρυτής **Π. Πικρός**)

1931

Γιώργος Σεφέρης: *Στροφή*
Ηλίας Βενέζης: *Το νούμερο 31.328*
Κοσμάς Πολίτης: *Λεμονοδάσος*
Κ. Βάρναλης: *Η Αθηναϊκή Απολογία του Σωκράτη*
Γ. Βαφόπουλος: *Τα ρόδα της Μυρτάλης*
Γ. Κορδάτος: *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*
Περιοδικό *Ο Κύκλος*
Περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι*

1932

Γ. Σεφέρης: *Η στέρνα*
Α. Τερζάκης: *Η παρακμή των σκληρών*
Π. Κανελλόπουλος: *Η κοινωνία της εποχής μας*

1933

Δημοσιεύεται από την Ακαδημία Αθηνών ο Α' τόμος του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας
Χαράλαμπος Θεοδωρίδης: *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*
Γιώργος Θεοτοκάς: *Αργώ*
Στρατής Μυριβήλης: *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια*
Νίκος Καββαδίας: *Μαραμπού*
Μ. Καραγάτσης: *Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν*
Αλέξανδρος Μπάρας: *Συνθέσεις*
Νικήτας Ράντος: *Ποιήματα*
Περιοδικό *Σήμερα*
Το μετάλλιο Γκαίτε στον **Κωστή Παλαμά**
Θάνατος **Κωνσταντίνου Καβάφη**

1934

Ίδρυση της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών
Ιωάννης Σκουτρίτης: *Συμπόσιο του Πλάτωνα* στη σειρά "Ελληνική Βιβλιοθήκη" της Ακαδημίας Αθηνών
Τάκης Παπασώνης: *Εκλογή Α'*
Γιάννης Ρίτσος: *Τρακτέρ*
Αιμίλιος Χουρμούζιος: *Ο φουτουρισμός στο φως του μαρξισμού*
Δ. Γληνός και **Κ. Βάρναλης** παρατηρητές στο α' συνέδριο των σοβιετικών συγγραφέων
Διαμαντής Διαμαντόπουλος: Σκηνικά στην "Αλκηστή" του **Κ. Κουν**

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

1930

Οι γυναίκες αποκτούν δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές.

1931

Μαζικές διαδηλώσεις στην Κύπρο υπέρ της Ένωσης που καταστέλλονται βίαια από τις βρετανικές δυνάμεις κατοχής.

1932

Πολιτική αστάθεια με τέσσερεις διαδοχικές κυβερνήσεις.

1933

Τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου, αποτυχημένο κίνημα Ν. Πλαστήρα μετά την ήττα των Φιλελευθέρων και δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου.

1934

Βαλκανικό Σύμφωνο Συνεννόησης μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας, Ρουμανίας και Τουρκίας. Διώξεις σε βενιζελικούς αξιωματικούς.

1935

Νέο αποτυχημένο κίνημα βενιζελικών αξιωματικών. Ο Βενιζέλος στο Παρίσι, επαναφορά του συντάγματος του 1911 που καταργεί την αβασιλευτική δημοκρατία. Με νόθο δημοψήφισμα επιστρέφει ο Γεώργιος Β'.

1936

Εκλογές που καθιστούν ρυθμιστή της κατάστασης το Παλλαϊκό Μέτωπο.
Δικτατορία του Ι. Μεταξά και αλληπάλληλοι θάνατοι πολιτικών ηγετών (Βενιζέλος, Τσαλδάρης, Παπαναστασίου, Κονδύλης)

1937

Διαδηλώσεις στην Κρήτη κατά του Μεταξά και του Γεωργίου.

1938

Μαζικές εκτοπίσεις πολιτικών και απλών πολιτών από το καθεστώς Μεταξά.

Εξέγερση στην Κρήτη που αποτυγχάνει.

1939

Ο Αχμέτ Ζώγου, βασιλιάς της Αλβανίας καταφεύγει στην Ελλάδα μετά την Ιταλική εισβολή.



Ο Ιωάννης Μεταξάς εντολοδόχος του Γεωργίου

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Θάνατος **Θεόφιλου**

Θάνατος **Φώτου Πολίτη**

1935

Γιώργος Σεφέρης: *Μυθιστόρημα*
Ανδρέας Εμπειρίκος: *Υψικάμινος*
Ν. Γ. Πετζίκης: *Ανδρέας Δημακούδης*
Φώτης Κόντογλου: *Αστρολάβος*
Γ. Βλαχογιάννης: *Της τέχνης τα φαρμάκια*
Περιοδικό *Νέα Γράμματα*
Περιοδικό *Το 3^ο μάτι* (Πικιώνης, Χατζηκυριάκος-Γκίκας)

1936

Γ. Ρίτσος: *Επιτάφιος*
Μ. Καραγάτσης: *Χίμαιρα*

1937

Στρατής Τσίρκας: *Φελλάχοι*
Γιάννης Ρίτσος: *Το τραγούδι της αδελφής μου*
Άγγελος Τερζάκης: *Η μενεξεδένια πολιτεία*
Γ. Σαραντάρης: *Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ύπαρξης*
Αυτοκτονία του **Ιωάννη Σκουτρίτη**

1938

Νικηφόρος Βρεττάκος: *Ταξίδια του Αρχάγγελου*
Νίκος Καζαντζάκης: *Οδύσσεια*
Νίκος Εγγονόπουλος: *Μην ομιλείτε εις τον οδηγόν, "έκθεση λαϊκής ελληνικής τέχνης"*
Γιώργος Θεοτοκάς: *Το δαιμόνιο*
Παντελής Πρεβελάκης: *Το χρονικό μιας Πολιτείας*
Κοσμάς Πολίτης: *Eroica*
Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος: *Ηρωική περιπέτεια*
Νικήτας Ράντος: *Foyers d' incendie* (Παρίσι)
Α. Μελαχρινός: *Απολλώνιος*
Γ. Σεφέρης - Κ. Τάσσο: *Διάλογος για την ποίηση*
Γιάννης Τσαρούχης: *Πρώτη ατομική έκθεση*

1939

Κώστας Βάρναλης: *Ζωντανοί άνθρωποι*
Οδυσσέας Ελύτης: *Προσανατολισμοί*
Νίκος Εγγονόπουλος: *Τα κλειδοκύμβαλα της σιωπής*
Παντελής Πρεβελάκης: *Ο θάνατος του Μέδικου*
Ηλίας Βενέζης: *Γαλήνη*
Γιάννης Βλαχογιάννης: *Έκδοση στρατιωτικών ενθυμημάτων του Κοσμομίλη*
Γιάννης Μόραλης: Παρουσίαση χαρακτηριστικών σε ομαδική έκθεση

Όπως ξέρετε υπάρχουν στην Ελλάδα πολλοί σχολαστικοί σμοί από όλα τα είδη κι όλες τις αποχρώσεις, ριζοσπαστικοί και συντηρητικοί, νεανικοί και γεροντικοί, μα βλοσυροί όλοι σαν δικαστές κακουργιοδικείου. Ένας από τους πιο στενούς σχολαστικισμούς μας είναι ο σχολαστικισμός των ανθρώπων που θέλουν να ανήκουν στη γερμανική σχολή ή στη γαλλική ή σε οποιαδήποτε άλλη τοπική σχολή. Σ' αυτήν την τάση των Ελλήνων διανοουμένων να υποδιαιρούνται σε τοπικές σχολές, νομίζω πως διακρίνω πολύ επαρχιωτισμό και αρκετό κομ-

ματισμό. Ο επαρχιωτισμός τους βέβαια είναι ευκολονόητος αφού επαρχιώτικη ήταν ως χτες η Ελλάδα κ' εξακολουθεί να είναι τέτοια από ορισμένες απόψεις. Οι νέοι επαρχιώτες μας που πήγαιναν να σπουδάσουν στο εξωτερικό, ζαλιζόντανε μόλις αντίκριζαν την υπεροχή της Δύσης, έχαναν το κριτικό πνεύμα τους, θαύμαζαν χωρίς συζήτηση ό,τι τους πρόσφερε η ξένη ζωή κι ό,τι δίδασκε το ξένο Πανεπιστήμιο. Δεν κατόρθωναν να ελευθερώσουν την ατομικότητά τους και να αναπτύξουν την πρωτοβουλία τους, μα γινόντανε, για όλη τη ζωή τους, δουλικοί μαθητές της ξένης χώρας που τους σπούδασε. Αποχτούσαν οριστικά την σφραγίδα

σματα συνανά κανείς και στους νέους της γενεάς μας, κ' είναι φανερό πως η σφραγίδα του γερμανισμού πιέζει και αφομοιώνει τους εγκεφάλους πολύ περισσότερο παρά η σφραγίδα του γαλλισμού ή του αγγλοσαξωνισμού. Μετά τον πόλεμο προστέθηκαν σ' αυτές τις σχολές κ' οι πιστοί της Ρωσίας που περιφρονούν τη δυτική "παρακμή" και περιμένουν την πνευματική τροφή τους μονάχα από την Μόσχα. Η περιπτώση αυτή είναι βέβαια διαφορετική. Η υποταγή στη διδασκαλία της Μόσχας, στερείται από ελληνικό επαρχιωτισμό, οφείλεται κυρίως στο μαρ-

τέχει καλύτερα, η ξένη χώρα που τον ελκίζει περισσότερο, είναι οι κάποτε εύκολες προφάσεις κομματισμού. Αυτός ο σχολαστικισμός των τοπικών σχολών δείχνει καλά την στενότητα των οριζόντων μας. Έχουμε διανοουμένους γερμανομανείς, γαλλομανείς, αγγλομανείς, μοσχοβίτες, όπως έχουμε και αγνούς εντοπίους διανοουμένους, προσκολλημένους στις στενά τοπικές παραδόσεις μας (προγονολατρεία, βυζαντινή παράδοση, δημοτικό τραγούδι) μα δεν έχουμε πολλούς αληθινούς Ευρωπαίους. Το ευρωπαϊκό πνεύμα προϋποθέτει την κατανόηση της αρμονίας του ευρωπαϊκού συνόλου. Όταν κοιτάζουμε από υψηλά ταυτόχρονα τις διάφορες αποχρώσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού, καταλαβαίνουμε πως όλες ήταν απαραίτητες για να υπάρξει αυτός ο πολιτισμός. Τότε δεν σταματούμε το βλέμμα μας σε μια απ' αυτές, δεν αναγνωρίζουμε σε καμιά την υπεροχή, μα προσπαθούμε να τις καταλάβουμε και να τις διατηρήσουμε όλες. Η υπεροχή ανήκει στο σύνολο. Η μεγάλη αξία αυτού του συνόλου είναι ότι κατόρθωσε να ενώσει σε μια ανώτερη σύνθεση τις αντιθέσεις που το αποτελούν.

Ελεύθερον Πνεύμα

ματισμό.

Ο επαρχιωτισμός τους βέβαια είναι ευκολονόητος αφού επαρχιώτικη ήταν ως χτες η Ελλάδα κ' εξακολουθεί να είναι τέτοια από ορισμένες απόψεις. Οι νέοι επαρχιώτες μας που πήγαιναν να σπουδάσουν στο εξωτερικό, ζαλιζόντανε μόλις αντίκριζαν την υπεροχή της Δύσης, έχαναν το κριτικό πνεύμα τους, θαύμαζαν χωρίς συζήτηση ό,τι τους πρόσφερε η ξένη ζωή κι ό,τι δίδασκε το ξένο Πανεπιστήμιο. Δεν κατόρθωναν να ελευθερώσουν την ατομικότητά τους και να αναπτύξουν την πρωτοβουλία τους, μα γινόντανε, για όλη τη ζωή τους, δουλικοί μαθητές της ξένης χώρας που τους σπούδασε. Αποχτούσαν οριστικά την σφραγίδα

ξιστικό μυστικισμό.

Μίλησα και για κομματισμό. Δε θα σας μάθει κανείς τίποτα καινούργιο αν σας ανακοινώσει πως ο κομματισμός μ' όλες του τις μορφές, ακόμα κι ο προσωπικός κομματισμός, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην πνευματική ζωή μας. Δεν αποκλείεται μάλιστα να παίζει κάποτε τον πρώτο ρόλο. Κάθε Έλληνας, από τη μέρα που ανοίγει τα μάτια του στον κόσμο, αισθάνεται πολύ μεγάλη όρεξη να ιδρύσει κόμμα. Είναι φυσικό να εκδηλώνεται αυτή η ψυχική ανάγκη και στις πιο ανυστερόβουλες πνευματικές ενασχολήσεις. Για να συζητήσουν οι Έλληνες πρέπει να διαιρεθούν σε παρατάξεις. Χρειάζεται όμως μια πρόφαση. Η εθνικότη-

Απάνω από τις τοπικές διαφορές των λαών της Ευρώπης υπάρχει μια κοινή πνευματική και ηθική ζωή, μια κοινή ευρωπαϊκή παιδεία.

Αν μπορούσαμε να καθορίσουμε ακριβώς το περιεχόμενο αυτής της λέξης θα λέγαμε πως υπάρχουν κοινά ιδανικά. Είναι ένα ανώτερο επίπεδο όπου καταλήγουν και εναρμονίζονται οι πνευματικές προσπάθειες των λαών της Ευρώπης που πηγάζουν πάντα, άμεσα ή έμμεσα, συνειδητά ή ασυνειδητά, από μια διάθεση κοινή. Βλέπουμε τους λαούς της Ευρώπης με μια θαυμάσια ένταση των δυνάμεών τους, που βάσταξε αιώνες και ποτέ δεν πέφτει, να γυρεύουν μέσα τους αλήθειες όχι εθνικές μα παγκόσμιες, όχι πρόσκαιρες μα αιώνιες. Ο καθένας τους φιλοδοξεί, κι αυτή είναι η μεγαλύτερη φιλοδοξία του, να ξεπεράσει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του, την ιδιαίτερη αισθαντικότητα του, την ιδιαίτερη ζωή του, και να ανακαλύψει μέσα του τον Άνθρωπο. Οι προσπάθειές τους έχουν σχεδόν πάντα την έκφραση αυτής της ιδιαίτερης φυσιογνω-

Γιώργος Θεοδοκάς

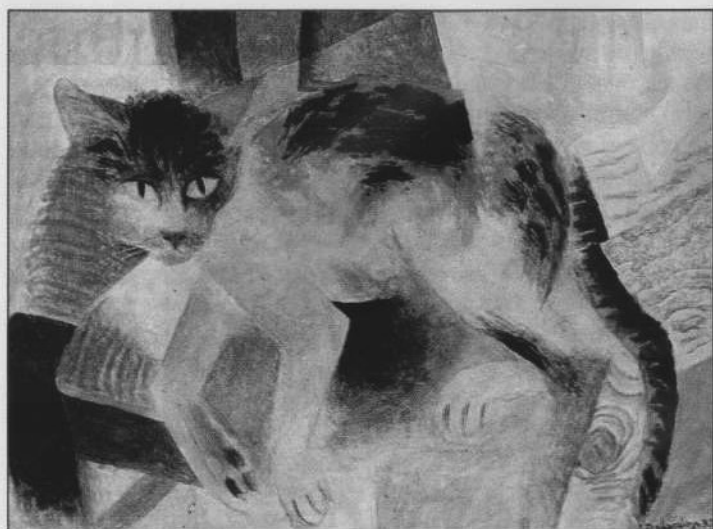
Αφού περιπλανηθούμε αρκετά μεσ' στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό γυρνούμε κάποτε στο σπίτι με σφιγμένη την καρδιά. Που είναι λοιπόν οι Έλληνες; Τους γυρέψαμε παντού και δεν τους βρήκαμε πουθενά.



Κ. Μάλαμος, "Ομαδικό πορτραίτο σπουδαστών του Σχολείου Καλών Τεχνών στη δεκαετία του '30", 1932-92. Διακρίνονται μεταξύ άλλων και οι Τσαρούχης, Μόραλης, Εγγονόπουλος, Τάσσο, Σικελιώτης και μαζί τους ο συγγραφέας Δ. Χατζής.

του στενού γερμανισμού ή του στενού λατινισμού. Πολλά τέτοια κρού-

τα του διπλώματος που κρατά στην τσέπη του, η ξένη γλώσσα που κα-



Δ. Διαμαντόπουλος, "Γάτα". Τέμπρα σε χαρτί, περίπου 1930

μίας που τείνουν να υπερβούν, μα το σύνολο αναγνωρίζει σ' όλες τον εαυτό του, αφού πηγάζουν από την ίδια διάθεση. Άλλοτε ο άνεμος φυσά από τη μια μεριά, άλλοτε από την άλλη. Πότε προηγείται η Ιταλία, πότε η Γαλλία, πότε η Γερμανία, η Αγγλία, οι Σλαύοι. Ο λαός που ανοίγει ένα δρόμο δουλεύει για το σύνολο και το σύνολο αφομοιώνει γρήγορα, κάποτε την ίδια στιγμή, τα νέα αποχτήματα. Ο κάθε λαός θα ήταν ανίκανος να καλλιεργήσει μοναχός του τα εδάφη που καταχτά. Τα καλλιεργεί το σύνολο, και μονάχα το σύνολο μπορεί να εξαντλήσει τον πλούτο τους. Κάποτε οι ευρωπαϊκοί λαοί προχωρούν μαζί, στην ίδια σειρά, με τις ίδιες κατευθύνσεις. Από μια τέτοια συναρμογή των προσπαθειών τους βγήκε η Αναγέννηση, η πιο μεγάλη ώρα της ανθρωπότητας μετά την ώρα της Αθήνας.

Ίσως συντελείται πάλι μια τέτοια συναρμογή των πνευματικών προσπαθειών της Ευρώπης. Υπάρχουν αγγέλματα μεσ' στον αέρα αυτής της στιγμής. Την ίδια αλλαγή των βαθύτερων ρυθμών της ζωής προκάλεσε ο πόλεμος σ' όλη την ήπειρο, τους ίδιους κλονισμούς στις ψυχές των λαών. Οι σάλιοι του μεσοπολέμου διατηρούν αυτήν την κοινότητα των ψυχικών διαθέσεων, κ' η σύγχρονη ζωή ανακατώνει τους λαούς, τους βοηθεί να καταλάβουν καλύτερα ο ένας τον άλλον, να διακρίνουν τα κοινά τους σημεία, να αποχτήσουν συνείδηση των δεσμών τους. Όμοια προβλήματα τυραννούν τα πνεύματα στο Παρίσι, στη Λόντρα,

στο Βερολίνο. Η Ευρώπη σήμερα, αν δεν έχει ιδανικά, έχει κοινές ανησυχίες. Η γενεά που ανατράφηκε μεσ' στο καμίνι του πολέμου κι αρχίζει σήμερα τη ζωή της, αισθάνεται τον κόσμο με τον ίδιο τρόπο σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, στρέφει τις έρευνές της προς τις ίδιες κατευθύνσεις, επικαλείται τους ίδιους ποιητές: Ντοστογιέβσκυ, Νίτσε, Προυστ, Gide, Shaw...

Αλλά αυτή η συναρμογή, αν συντελείται πράγματι, μας κάνει μεγαλύτερους. Μεσ' στο δημιουργικό αναβρασμό της σημερινής Ευρώπης τι θέση κρατά η Ελλάδα; Τι συμβολή προσφέρουμε στις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλλονται τριγύρω μας; Τίποτα!

Το αισθανόμαστε βαθιά μόλις περάσουμε τα σύνορά μας πως δεν αντιπροσωπεύουμε τίποτα, πως κανείς δεν μας λογαριάζει στα σοβαρά, πως δεν μπορούμε να δικαιολογήσουμε τη θέση που κρατούμε στην Ευρώπη, πως είμαστε στα μάτια των ξένων μονάχα χρηματομεσίτες, βαπορτζήδες και μικρομακάληδες και τίποτα περισσότερο. Αφού περιπλανηθούμε αρκετά μεσ' στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό γυρνούμε κάποτε στο σπίτι με σφιγμένη την καρδιά. Που είναι λοιπόν οι Έλληνες; Τους γυρέψαμε παντού και δεν τους βρήκαμε πουθενά.

Ελεύθερον Πνεύμα,
σελ. 7-10
πρώτη έκδοση 1929
εκδ. Εστία Αθήνα 1998

Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρικό

Τριαντάφυλλα στο Παράθυρο

Σκοπός της ζωής μας δεν είναι η χαμέρπεια. Υπάρχουν απειράκις ωραιότερα πράγματα και απ' αυτήν την αγαλματώδη παρουσία του περασμένου έπους. Σκοπός της ζωής μας είναι η αγάπη. Σκοπός της ζωής μας και της κάθε μας ευχής εν παντί τόπω εις πάσαν στιγμήν εις κάθε ένθερμον αναμόχλευσιν των υπαρκόντων. Σκοπός της ζωής μας είναι το σεσημασμένον δέρας της υπάρξεώς μας.

Υψηκάμνος
Ανδρέας Εμπειρικός

Το 1935, ο Ανδρέας Εμπειρικός εκδίδει τη συλλογή ποιημάτων του **Υψηκάμνος**, που αποτελεί τη σημαντικότερη παρουσίαση υπερρεαλιστικής δημιουργίας στην πνευματική κίνηση της Ελλάδας. Για τη σημασία του έργου του Εμπειρικού γράφει ένας από τους σπουδαιότερους ομότεχνους της γενιάς του, ο **Οδυσσεάς Ελύτης**:

Στο διάστημα που η Αθήνα έπαψε να 'ναι μια πνευματική επαρχία κι ώσπου ξανάρχισε πάλι να γίνεται, συνέβη να ζήσει ο Ανδρέας Εμπειρικός. Το γεγονός δεν είναι μόνο συμπτωματικό. Το λεγόμενο "οικουμενικό πνεύμα", προπάντων όταν περικλείνει το σπόρο μιας βαθύτερης αλλαγής, μοιάζει με το φως των μακρινών πλανητών. Και χρειάζεται κάποτε να περάσουν έτη δογματικού αλληθωρισμού πολλά, εωσότου φτάσει να μας γίνει συνείδηση. Την ημέρα που η ποίηση βρει ξανά τη δύναμη ν' αποδράσει από τις βιβλιοθηκές των υπομνηματιστών και από τα έντυπα των ετοιμών πολιτικών ενδυμάτων, οι πρώτοι νέοι που θα το συνειδητοποιήσουν, γονυπετείς θα ζητήσουν -για λογαριασμό της ίδιας της ζωής- συγγνώμην απ' αυτόν τον Επαναστάτη, με έψηλον κεφαλαίο. Και από κοντά τους όλοι εμείς οι αμαρτωλοί, με τα βραβεία μας, τα διδακτορικά μας, τις υποκλίσεις μας, όταν αυτός με ψηλά το μέτωπο πέρασε ανάμεσ' απ' τις συμπληγάδες της επικαιρότητας χωρίς να παραδώσει ούτε μια τρίχα από τα πλούσια μαλλιά του "τοϊς κυσί".

Βέβαια, εάν δεν ήταν κλειδωμένος μέσα στην ελληνική γλώσσα, εάν είχε πίσω του τα διακόσια εκατομμύρια ενός **Γκίνσπεργκ** ή ενός **Βοζνιτσένσκι**, το πρώτο λουλούδι των "κίππυς", σε παγκόσμια κλίμακα, θα του είχε αναγνωριστεί. Για να μην πω και οι πρώτες κραυγές των contestataires του Παρισιού Μαΐου. Αλλά όταν δεν κάνεις τον νάνο ανάμεσα στους νάνους είναι γι' αυτούς πολύ οδυνηρό ν' αναγνωρίσουν και να παραδεχτούν το πραγματικό σου ανάστημα. Πόσο μάλλον όταν μαντεύουν ότι τους φέρνεις μιαν αυγή που το φως της μίτε να το διανοηθούνε δε θέλουσε.

Οδυσσεάς Ελύτης
Εν Λευκώ
σελ. 114-115
εκδ. Ίκαρος

Το μεγάλο ιστορικό γεγονός που ενέπνευσε τον Καβάφη είναι ο Ελληνισμός. Κανείς δεν ήταν καταλληλότερος από αυτόν για να αναλάβει αυτό το έργο. Σαν Έλληνας, και μάλιστα Έλληνας του έξω ελληνισμού –κατάγεται από την Πόλη, γεννήθηκε και εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια – έζησε σε τόπους όπου εξελίσσεται η ιστορία του ελληνισμού – ανάνηψε ό,τι διασώζεται από την ατμόσφαιρα της, σε τόπους, σε ιστορικά μνημεία, σε βιβλία. Το τελευταίο, αυτό ιδίως [είναι] σημαντικό. Μόνο τέλειος γνώστης της ελληνικής γλώσσας, του εκφραστικού της πλούτου – κι αυ-

ει απογοήτευση, δεν υμνεί, το άσμα του είναι κύκνειο, και η ιδέα του τάρου τον κατατρέχει, και επανέρχεται συχνά στην ποίησή του. Αυτό [όμως] δεν σημαίνει πως ο Καβάφης δεν αγαπά τον ελληνισμό.

ο νους μου παιίνει σε τιμές μεγάλες της φυλής μας,

στον ένδοξό μας Βυζαντινισμό.
Στην εκκλησία

Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία,

*Την νικηφόρα, την περιλάμπρη,
Την περιλάλητη, την δοξασμένη
Ως άλλη δεν δοξάσθηκε καμιά,
Την απαράμιλλη: βγήκαμ' εμείς*

την περίφημη φράση:

Οι Έλληνες (οι Έλληνες!) να τον ακολουθούν,

Στο **Οροφέρνης** λέει:

Αλλά στους τρόπους και στην λαλιά του Έλλην,

Εν δήμω της Μικράς Ασίας:

Εν λόγω ελληνικό κι εμμέτρω και πεζώ

Εν λόγω ελληνικό που είν' ο φορεύς της φήμης,

Αλεξάνδρος Ιανναίος, και

Αλεξάνδρα:

Και της ελληνικής λαλιάς ειδήμονες

Και μ' Έλληνας και μ' ελληνίζοντας

Μονάρχας σχετισμένοι – πλην σαν ίσοι, [...]

Παρατηρήσεις πάνω στο καθαφικό έργο

τός είναι μεγάλος [γνώστης] – μπορεί σήμερα να πλησιάσει στο εσωτερό περιεχόμενο της ζωής, του κατά καιρούς αναπτυχθέντος και παρακαμάζοντος ελληνισμού.

Και το θέμα του ελληνισμού είναι από εκείνα που μπορούν να εμπνεύσουν ένα μεγάλο ποιητή. Ο ελληνισμός, όπως μας είναι γνωστός από την ομηρική παράδοση ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, [και] ως σήμερα, παρ' όλες τις τεράστιες αλλοιώσεις που τα γεγονότα τόσων αιώνων του επιφέρανε, παρουσιάζει αναντίρρητα στοιχεία συνοχής. Πρόκειται όχι μόνον για την ιστορία μιας ορισμένης περιοχής του κόσμου – της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου που υπήρξε πυρήνας πολλών και αρχαιοτάτων πολιτισμών – αλλά [για την] ιστορία ενός κόσμου που είχε "κοινή λαλιά" κατά την έκφραση του ίδιου του ποιητή. Και στη λαλιά αυτή ειπώθηκαν μερικά από τα σημαντικότερα πράγματα για τον άνθρωπο. Ο ελληνισμός υπήρξε από τα πιο σπουδαία ρεύματα της ανθρώπινης ιστορίας.

Όταν λέγω όμως πως ο Καβάφης είναι ποιητής του ελληνισμού, δεν σημαίνει πως πρέπει να θεωρηθεί πατριωτικός ποιητής. Ο πατριωτισμός είναι μια αισιόδοξη στάση στη ζωή, προϋποθέτει πίστη στην πνευματική και πολιτική ανάπτυξη και εξέλιξη ορισμένου λαού. Αυτό όμως λείπει στον Καβάφη – είναι απαισιόδοξος, δεν μεταδίδει πίστη, εμπνέ-

Ελληνικός καινούριος κόσμος, μέγας.

Στα 200 π.Χ.

Εις το **επίνειον** λέγει:

[...] στο μέγα πανελλήνιον

Εις το **Επιτύμβιον Αντίοχου, Βασιλέως Κομμαγηνης:**

Υπήρξεν έτι το άριστον εκείνο, Ελληνικός –

Ιδιότητα δεν εχ' η ανθρωπότης τιμιότεραν

Το ελληνικό είναι για τον Καβάφη το τέλειον, ο μεγαλύτερος τίτλος τιμής για μια πόλη είναι να μπορεί να καυχηθεί πως είναι ελληνική (παλαιόθεν Ελληνική). Το ελληνικό επιδρά και στους μη Έλληνες, τους συγκινεί. Αυτό εκφράζει το **Εις Ιταλικήν παραλίαν** όπου η λεία που φέρνουν από πόλη ελληνική, την Κόρινθο, συγκινεί βαθύτατα έναν νέο Ιταλιώτην. Το ελληνικό έχει μια τελειότητα απολύτως λιτή, αυτήν την λιτότητα που στην τέχνη του τόσο επιζητεί ο ποιητής.

Η επιγραφή, ως σύνθηρες, ελληνικά

Οχ' υπερβολική, όχι πομπώδης[...]

να χαραχθή με γράμματα κομψά. Φιλέλλην.

Φιλέλλην

Θαυμασμός για το ελληνικό εκφράζεται στο **Ηρώδης Αττικός** με

Ηγεμών εκ δυτικής Λιβύης:

Πήρε όνομα ελληνικό, ντύθηκε σαν τους Έλληνας,

Έμαθ' επάνω, κάτω σαν τους Έλληνας να φέρεται

Των Εβραίων (50 μ.Χ.):

[...] τον ωραίο και σκληρόν ελληνισμό,

Όλο αυτό όμως ανάγεται στο παρελθόν, αυτό ήταν το χτες:

"Τέτοιους βγάξει το έθνος μας"
θα λένε

για σας. Έτσι θαυμάσιος θάναο έπαινος σας.

Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας Πολεμήσαντες

Ο τονισμός από το τελευταίο δίστιχο του τότε γράφηκε ο έπαινος δίδει τον δραματικό τόνο στο ποίημα και προδίδει την εθνική απαισιοδοξία του Καβάφη – που άλλωστε, επιμένω, συνάγεται από το όλο του έργο.

Το ότι ο Καβάφης δεν μπορεί να θεωρηθεί πατριωτικός ποιητής, ίσως να τους ενοχλεί [που] δεν βρίσκουν στην ποίησή του ποιο είναι:

Το χρέος προς την πατρίδα, κι άλλα ηχηρά παρόμοια

Από την σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου

Αμφιβάλλω όμως [αν] πειράζει τον ίδιον τον ποιητή. Όχι μόνο από τον

Νικόλας Κάλας

Το ελληνικόν είναι για τον Καβάφη το τέλειον, ο μεγαλύτερος τίτλος τιμής για μια πόλη είναι να μπορεί να καυχηθεί πως είναι ελληνική (παλαιόθεν Ελληνική). Το ελληνικό επιδρά και στους μη Έλληνες, τους συγκινεί.

τελευταίο στίχο που ανέφερα, αλλά από την ποιητική του εργασία ολόκληρη, βγαίνει καθαρά [ότι] κάτι κατ' ανάγκη κάπως ρηχό, όπως κατήντησε σήμερα ο πατριωτισμός, δεν μπορούσε να εμπνεύσει ένα μεγάλο σαν τον Καβάφη ποιητή. Ο πατριωτισμός μπορεί να εμπνεύσει καλλιτέχνες μόνον όταν η αστική τάξη ανέρχεται και κατευθύνει την ανθρωπότητα με προοδευτικό ρυθμό, αυτό όμως δεν συμβαίνει σήμερα. Ειδικά για την Ελλάδα δικαιούμεθα να πούμε πως γνήσια πατριωτική ποίηση λείπει. Ο Σολωμός – είχε νομίζω μάλλον αδύνατη ποιητική φλέβα – μας έδωσε μόνον κάτι ωραία λυρικά τραγούδια – όσο για τον **Κάλβο**, τον πιο δυνατό μας ποιητή του περασμένου αιώνα, ο πατριωτισμός του πολύ διανοητικός και ατομικιστικός για ένα αίσθημα τόσο μαζικό όπως είναι ο πατριωτικός ενθουσιασμός. Υπάρχει κάποιο στοιχείο επικό στην πατριωτική κίνηση, μα ο Κάλβος είναι καθαρά λυρικός. Μένει λοιπόν ο **Παλαμός**. Η ποίησή του, βέβαια, καθρεφτίζει, όπως κανενός άλλου ποιητή μας, τις ανάγκες και τους πόθους της αστικής τάξης στα χρόνια που κατέλαβε την εξουσία οριστικά. Αλλά όπως άργησε να επιτύχει του σκοπού της η τάξη αυτή, όπως η δυναμικότητά της προσέκρουσε στην αντίδραση νέων δυνάμεων, έτσι και η ποίηση του Παλαμά, ποίηση μιας θολής εποχής, εμφανίζεται κι αυτή θολή, δεν καταφέρνει να δημιουργήσει δυνατές καλλιτεχνικές ρίζες και χάνεται, όπως στην πολιτική η ίδια η αστική μας τάξη, σ' έναν κούφιο βερμπαλισμό.

Άλλος ο Καβάφης.

Εάν η ελληνική αστική τάξη δεν βρήκε υμνητή στην άνοδό της (επειδή δεν υπήρχε υλικό για ύμνο), βρήκε όμως άνθρωπον να εκφράσει την παρακμή της. Πιο πολύ ακόμα: ένα μέρος της αστικής τάξης – και σ' αυτήν ανήκει ο Καβάφης – έχει γίνει κοσμοπολίτικη. Όταν λοιπόν εκπρόσωποι της καταφέρνουν να εκφράζουν πράγματα με αληθινή αξία, συντρέχει και λόγος υποκειμενικός – κι όχι μόνον το θέμα – στο να αποκτήσουν τα έργα τους σημασία που ξεπερνάει τα τοπικά όρια που εργάζονται ως δημιουργοί.

Ο Καβάφης είναι σήμερα από τους σημαντικότερους καλλιτεχνι-

κούς εκπροσώπους της εποχής μας.

Ποιητής της αποτυχίας ο Καβάφης, όχι μόνο δεν μπορεί να πιστέψει στον σημερινό, εξασθενημένο δημιουργικά, πατριωτισμό της αστικής τάξης, αλλά ούτε [και] σε καμιά πνευματική αξία που, στην άνοδό της, προσπάθησε στην Ελλάδα μέσα να επιβάλει. Δεν πιστεύει ο Καβάφης συνεπώς ούτε στον δημοτικισμό που, σαν πνευματική κίνηση, τόσο ρόλο έπαιξε στον σύγχρονο ελληνισμό. Τα επιχειρήματα των δημοτικιστών δεν μπορούν να σταθούν για τον Άλεξανδρινό ποιητή. Αναγέννηση του ελληνισμού από την γλώσσα; Αλλά αυτός δεν πιστεύει σ' αυτήν την αναγέννηση. Και η αναγέννηση θα αποτύχει. Κατηγορήσανε τον Καβάφη πως γράφει σε μια ιδιόμορφη γλώσσα, επειδή δεν ξέρει καλά τα ελληνικά. Εντελώς σφαλέρως [είναι] ο ισχυρισμός. Από μια κριτική του για συλλογή δημοτικών ασμάτων φαίνεται πως ξέρει περίφημα τα ελληνικά γλωσσικά προβλήματα.

Εξάλλου, ο Καβάφης, όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο κ. **Άγρας**, έχει γράψει και σε άπταιστο δημοτική, αναφέρει για παράδειγμα το *Θυμίσου* και το *Διτλανό Τραπέζι*. Οξύτατη η παρατήρηση, του ίδιου πάλι κριτικού, πως στον Καβάφη συναντούμε όλες τις γλωσσικές μορφές που επικρατήσανε στην Ελλάδα, αρχαίζουσα, καθαρεύουσα, άκραιο δημοτική. Συχνά, κράμα όλων των γλωσσικών αυτών μορφών βρίσκουμε στο ίδιο ποίημα μέσα.

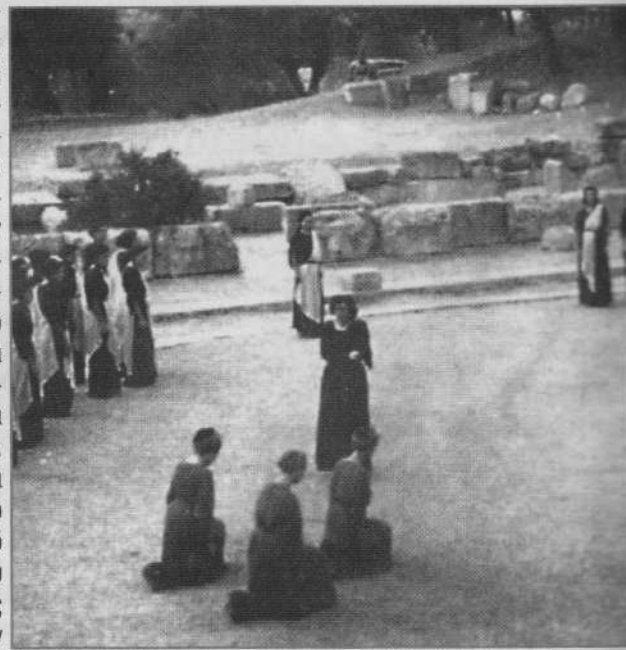
Ο Καβάφης, ποιητής του ελληνισμού, γνώρισε και αισθάνθηκε καλά όλες τις εποχές του, συνεπώς, γνώρισε και αισθάνθηκε όλα τα εκφραστικά του μέσα. Μια που δεν πιστεύει στο μέλλον, μια που απέτυχαν ή αποτυγχάνουν όλες οι γλώσσες μας, για ποιό λόγο να δείξει προτίμηση στο ένα ή στο άλλο γλωσσικό είδος; Τουναντίον, μεταχειριζόμενος [τα] όλα, κάνει μορφικά εμφανέστερη την συνθετική άποψη του ελληνισμού που η καλλιτεχνική του ιδιοσυγκρασία δέχεται. Πρέπει κανείς να έχει απόλυτη έλλειψη καλλιτεχνικού αισθητηρίου και όλη τη στενοκεφαλιά του **Ψυχάρη** για να χαρακτηρίσει τον Καβάφη "μαθητούδι του Σουρή" και "Καραγκιόζη της δημοτικής". Τουναντίον, όσοι από μας

– γί' άλλους φυσικά από τον Καβάφη λόγους – δεν πιστεύουν στη μυθική αυτή δύναμη που θέλουν να μας πείσουν μερικοί πως έχει ο δημοτικισμός – έχουν πολλά να διδαχθούν από την γλωσσική θέση του Καβάφη. Δεν έχουμε πια καιρό να κάσουμε να συζητούμε, όπως κάνει ο κ. Βλαστός, αν πρέπει να λέμε "επαναλαμβάνω" ή "ξαναλέω", -μυστριωτισμός από την ανάποδη- πιο πολύ μας απασχολεί να μάθουμε ποια γλώσσα θα μιλιέται σε σοσιαλιστική κοινωνία – γλώσσα ζωντανή (αγγλικά, γερμανικά, γαλλικά ή ρουσικά), ή γλώσσα τεχνητή (εσπεράντο, ίντο); Δεν μας ενδιαφέρει αν αύριο θα μπορεί να καλλιεργηθεί ο αναντίρρητα σήμερα φτωχός σε πολλά δημοτικισμός. Δεν πρέπει να πάρουμε το γλωσσικό πρόβλημα του τύπου μας δυναμικά, δεν είμεθα εθνικιστές, αλλά στατικά, σαν

το μέσο το εκφραστικό που σήμερα διαθέτουμε. Είναι ολοφάνερο πως αναγκάζομαστε να μεταχειριστούμε συχνά καθαρευουσιάνικους εκφραστικούς τρόπους- και μετά; Τι το κακό έχει αυτό; Πρώτη μας φροντίδα πρέπει να είναι να γίνουμε καταληπτοί. Ο ευφάνταστος εκφραστικός πλούτος του Καβάφη είναι λαμπρό για μας παράδειγμα. Πιο πολύ από κάθε άλλον καλλιτέχνη συντελεί αυτός στη λύση του γλωσσικού προβλήματος κατά τρόπον "πραγματικό" (pragmatique).

Όπως γλωσσικά ο Καβάφης φαίνεται να κάμνει μια σύνοψη των διαφόρων τυπικών και συντακτικών μορφών που γνώρισε ο ελληνισμός – μια σύνοψη όμως εντελώς καλλιτεχνική που παραλαμβάνει το πλούσιο και το ουσιώδες- έτσι και στο μέτρο. Μετρική σύνοψη βρίσκουμε στον

Καβάφη. Μεταχειρίζεται ιδίως τα δύο ουσιωδέστερα ελληνικά ποιητικά μέτρα, τον ιαμβικό τρίμετρο και τον δεκαπεντα- εξασύλλαβο [*Τέλλος Άγρας, Νέα Εστία*]. Κάνει και συχνή χρήση της ρίμας, πολλές φορές μάλιστα έχει παρουσιότητες ρίμες. Ενώ ο Καβάφης κάνει συχνή χρήση μέτρου και ρίμας, τουναντίον, δεν μεταχειρίζεται τον ελεύθερο στίχο. Επιμένει, σαν απαραίτητο ποιητικό στοιχείο, στον ρυθμό της συλλαβής. Αυτό είναι ευεξήγητο, η αντικατάσταση της μουσικής των συλλαβών



Σεπτέμβρης 1938, Η πρώτη παράσταση του Εθνικού Θεάτρου στην Επίδαυρο με την "Ηλέκτρα" σε σκηνοθεσία Δ. Ροντήρη, μουσική Δ. Μητρόπουλου. Παίζουν η Κατίνα Παζινού και η Ελένη Παπαδάκη.

με την μουσικότητα της φράσης δεν επιβλήθηκε ακόμα στην ελληνική γλώσσα. Και το είπαμε, ο Καβάφης δεν πιστεύει σε νέες δημιουργικές δυνάμεις... στις ποιητικές δυνάμεις του ελεύθερου στίχου. Η ποιητική δύναμή του βρίσκεται στην ζωντανή εκμετάλλευση παλαιών θεμάτων και εκφραστικών μέσων. Εκεί η πρωτοτυπία του, και όχι στην ανακάλυψη νέων ποιητικών τρόπων. Και η ζωή που δίνει σε όλα αυτά – έκφραση και θέμα- τον κάνουν σύγχρονο.

Κείμενα ποιητικής και αισθητικής, σελ. 48-98, εκδόσεις Πλέθρον, 1983

Και ξαφνικά έγινε κάτι ασυνήθιστο για μένα. Από την ανοιχτή πόρτα του μεγάλου γραφείου του Γυμνασιάρχη σας, είδα να περνά ορμητικά και να ξεχύνεται προς τα έξω ένας χείμαρρος παιδιών – με τα βιβλία και με τους χαρτοφύλακες, με το κέφι, με τη χαρά, με τη ζωντάνια. Ο ποιητής, συλλογίστηκα, όταν ξεκινά για να γράψει ένα ποίημα, είναι σαν ένας μαθητής που αφήνει την τάξη για να βγει στο δρόμο και κοιτάζει τα δέντρα, τον ήλιο, τα πουλιά, τη θάλασσα, σα να είχαν βγει την ώρα εκείνη από τα χέρια του δημιουργού. Κι ένιωσα μια με-

μιουργοί πρώτου μεγέθους και που εξακολουθούν να δημοσιεύουν και να συμπληρώνουν το έργο τους. Οπωσδήποτε ο πιο σπουδαίος της σχολής αυτής ήταν ο **Καρυωτάκης**. Ένας ποιητής με εξαιρετική ευαισθησία, που μολονότι πέθανε τρομερά νέος, είχε την τύχη ν' αφήσει ένα έργο που λογαριάζει ωσάν σταθμός στη λογοτεχνία μας.

Δυστυχώς, όπως τυχαίνει τόσο συχνά, από την ποίηση του Καρυωτάκη γεννήθηκε και ο **καρυωτακισμός**, που ήταν μια πολύ στενόχωρη υπόθεση. Λ.χ. ο Καρυωτάκης τραγούδησε, με την χορευτική φαντασί-

Πέσαν οι τοίχοι της κáμαράς μου κι έμεινα στον κήπο

Θα γράψει ο Αντωνίου – κι ο δρόμος που μας ενθουσίαζε, μέσα στους δρόμους της Αθήνας, ήταν η πλατιά, μεγάλη λεωφόρος που οδηγούσε προς τα λιμάνια, προς το πέλαγο.

Γι' αυτό σημείωσα πως οι δύο φίλοι μου είναι νησιώτες. Ο ένας από τη Δωδεκάνησο, ο άλλος από τη Λέσβο. Ο Αντωνίου μάλιστα, όταν τον πρωτογνώρισα στο Λονδίνο, ήταν τρίτος καπετάνιος σ' ένα εμπορικό καράβι που φόρτωνε κάρβουνο για τη Νότιο Αμερική. Ερχότανε από τη Μαύρη Θάλασσα. Ο χειμώνας ήταν προχωρημένος και η πηχητή ομίχλη γέμιζε τους δρόμους. Πάνω από τον Τάμεση δε βλέπαμε τίποτε άλλο, καθώς περπατούσαμε, παρά τις μεγάλες φωτεινές ρεκλάμες που ανάβαν και σβήναν.

Έλεγε ένα σωρό ιστορίες για τα λιμάνια, για τους θαλασσιούς. Μι-

Σημειώσεις για μια ομιλία σε παιδιά

γάλη φιλία για σας. Κι αυτός ο δρόμος της φιλίας που μου ανοίξατε, μ' έφερε να συλλογιστώ δύο από τους καλύτερους φίλους μου – δύο νέους που αγάπησαν τα γράμματα με πάθος κι έγραψαν ποιήματα. Δύο συντρόφους, που δεν ξέρω, τούτη τη στιγμή, αν ζουν ή αν έδωσαν κι αυτοί τη ζωή τους, όπως οι χιλιάδες οι Έλληνες που έπεσαν πολεμώντας για τη λευτεριά και για ό,τι έχουμε μέσα μας που ν' αξίζει.

Συλλογίστηκα πως θα μπορούσα ίσως να κουβεντιάσω μαζί σας γι' αυτούς τους δύο φίλους.

Ο ένας, ο **Δημήτρης Ι. Αντωνίου**, ήταν αξιωματικός πάνω σ' ένα τορπιλοβόλο που το βούλιαξαν τα εχθρικά αεροπλάνα. Ο άλλος, ο **Οδυσσεύς Ελύτης**, ήταν ανθυπολοχαγός στο αλβανικό μέτωπο και είχε μεταφερθεί άρρωστος στα Γιάννενα, στο νοσοκομείο, που το χάλασαν κι αυτό οι Γερμανοί.

Θα ξέρετε, ίσως, ότι η ποίηση των νέων, στη δεκαετία που αρχίζει με το τέλος του περασμένου πολέμου – δηλαδή, πάνω – κάτω, στα χρόνια 1918-1928 ήταν μια λογοτεχνία που γύρεψε κυρίως την έμπνευση της από τα συναισθήματα που μας δίνει η μεγάλη πολιτεία. Άλλωστε την εποχή εκείνη η Αθήνα γίνεται πραγματικά μια μεγάλη πολυάνθρωπη πρωτεύουσα. Όταν λεω *"ποίηση των νέων"*, έχετε υπόψη σας πως εξαιρώ τους αντιπροσώπους άλλων γενεών, όπως τον **Παλαμά**, τον **Καβάφη**, τον **Σικελιανό**, που είναι δη-

α του, τους τραγικούς γύψους της κáμαράς του, αλλά ο καρυωτακικός ποιητής κλείστηκε μέσα στη κáμαρά του, και κάποτε μάλιστα μέσα στο



N. Χατζηκυριάκος Γκίκας, "Γλέντι στην ακρογιαλιά". 1931

παλτό του, με μια παραπονιάρα συγκατάβαση. Ο καρυωτακισμός ήταν ποίηση χωρίς ορίζοντα.

Όμως, γύρω στα 1930, τα πράγματα αλλάζουν. Εκείνο που χαρακτηρίζει τις αναζητήσεις των νέων είναι ένα είδος νησιώτικης ιδιοσυγκρασίας. Οι οριζόντες πλαταίνουν. Τα σκοτισμένα δρομάκια και οι κáμαρες μένουν πίσω. Το Αιγαίο με τα νησιά του, η θαλασσινή μυθολογία, το ταξίδι προς όλες τις κατευθύνσεις, είναι τα πράγματα που [τους] συγκινούν και που προσπαθούν να εκφράσουν.

λούσε με άπειρη στοργή για τα μικροπράγματα της ζωής ενός καραβιού – πως πρέπει να κλείνουν τ' αμπάρια, λ.χ., ή για τα παλιά ημερολόγια καταστρώματος. Αλλά πάντα σ' ό,τι κι αν έλεγε, ένιωθε κανείς πως εκείνο που τον απασχολούσε στο βάθος ήταν ένα και μόνο: η αγάπη της θάλασσας. "Πώς να το εξηγήσει κανείς;" ρωτούσε, σα να ρωτούσε τον εαυτό του. "Μόλις βρεθούμε στο πέλαγο, μας αρρωσταίνει η νοσταλγία της στεριάς, και μόλις αράξουμε σ' ένα λιμάνι, γυρεύ-

Γιώργος Σεφέρης

Όμως, γύρω στα 1930, τα πράγματα αλλάζουν.

Εκείνο που χαρακτηρίζει τις αναζητήσεις των νέων, είναι ένα είδος νησιώτικης ιδιοσυγκρασίας.

Οι οριζόντες πλαταίνουν. Τα σκοτισμένα δρομάκια και οι κáμαρες μένουν πίσω.

οιμε ολοένα να φύγουμε". Μιλούσε με μικρές φράσεις κομμένες από μεγάλα διαστήματα σιωπής. Ψάχνοντας, με φροντίδα, τις λέξεις του. Έπρεπε να τον συνηθίσει κανείς για να μπορέσει εύκολα να τον παρακολουθήσει. Την άλλη μέρα έφυγε.

Αλλά θυμούμαι πάντα την πρώτη μας εκείνη συνομιλία. Την ξαναβρίσκω όταν τυχαίνει να διαβάσω κάτι δικό του. Όπως όταν κουβεντιάζε, νομίζω πως και στα ποιήματά του αισθάνεται κανείς αυτό τον αγώνα, να βγάλει μέσα από τη σιωπή, που είναι η άπειρη σιωπή του ταξιδιού και της θάλασσας, μια σωστή φράση, δύο-τρεις λέξεις που να λένε ακριβώς εκείνο που θέλει να πει. Το πράγμα που κάνει τη χάρη – και για κάποιους το ψεγάδι – της ποίησης του Αντωνίου, είναι τούτο: όπως ακριβώς όλοι οι πραγματικοί θαλασσινοί, είναι άνθρωπος που δε λειπει πολλά, που δεν του αρέσουν τα κούφια λόγια. Δεν καλπάζει καβάλα στον Πήγασο. Προχωρεί σιγά, γνωρίζοντας πως έχει μπροστά του πολλά εμπόδια. Και όπως ένα ιστιοφόρο, που έχει αντίθετο τον αγέρα, λοξοδρομεί και τραβάει μπροστά χρησιμοποιώντας το ενάντιο τούτο φύσημα, έτσι κι αυτός πιάνεται από τα εμπόδια που συναντά, για να φτάσει σιγά-σιγά στο σκοπό του.

Έτσι ο Αντωνίου, ξεκινώντας από τα μικροπράγματα της καθημερινής ζωής του θαλασσινού, άρχισε σιγά-σιγά να πλάθει έναν κόσμο παράξενα ζωντανό κι οργανωμένο, για να γεμίσει την ερημιά και τη σιωπή, που αφήνει το αγωνιώδες ερώτημά του: "Γιατί αγαπούμε τη θάλασσα;" Σε τέτοια ερωτήματα, όπως θα το καταλαβαίνετε, απάντηση δεν υπάρχει. Αλλά ο ποιητής, με την προσήλωσή του, με την αγάπη του και με τον πόνο του, κατορθώνει κάποτε ν' απαντήσει, δημιουργώντας ένα, δύο τρία ποιήματα – αν το επιτύχει αυτό είναι πολύ – που μόνο και μόνο με την ύπαρξή τους μας βοηθούν στη μάταιη αναζήτησή μας μιας τελειωτικής απόκρισης, μας καθαρίζουν και μας λυτρώνουν.

Η ουσία της ποίησης του Αντωνίου ανάγεται σ' ένα αιώνιο θέμα. Θέμα παμπάλαιο, αφού είναι το ίδιο με το θέμα της *Οδύσσειας*. Θέμα πανελλήνιο, αφού ο Έλληνας είναι ο πιο ταξιδεμένος άνθρωπος του κό-

σμου. Το θέμα αυτό είναι η μοίρα του ανθρώπου που ταξιδεύει. Ο ποιητής μας το καταπίεστηκε σχεδόν άθελά του, με πολλή δυσκολία, μουρμουρίζοντας μήνες ολόκληρους ένα του στίχο, καθώς ανεβοκατέβαινε τις σκάλες του караβιού του ή το κυβερνούσε τη νύχτα πάνω στη γέφυρα. Σπάνια ήθελε να δημοσιεύσει. Κάποτε που ταξίδεψα μαζί του, τον παρακολούθησα πώς έγραφε. Τους στίχους του τους σημείωνε πάνω στο κουτί των σιγαρέτων του. Τους ξαναδούλευε άπειρες φορές στο μυαλό του. Κι έπειτα, πολύ αργότερα, όταν έφτανε στο λιμάνι, τους αντέγραφε. Θυμάμαι την πρώτη φορά που μου έδειξε την καμπίνα του. Σε μια γωνιά ήταν στοιβαγμένα άπειρα αδειανά κουτιά σιγαρέτων. Ήταν τα χειρόγρατά του.

Ο άλλος ο φίλος μου, ο Οδυσσεύς Ελύτης, είναι κι αυτός ένας από τους καλύτερους νέους ποιητές. Αλλά ολωσδιόλου διαφορετική ιδιοσυγκρασία από τον Αντωνίου. Και του Ελύτη η ποίηση είναι ποίηση της θάλασσας. Αλλά η θάλασσα αυτή δεν είναι ο ωκεανός, δεν είναι το ταξίδι, είναι το γελαστό, το φωτεινό Αιγαίο. Όταν συλλογίζομαι την ποίηση του Ελύτη, έχω πάντα όρεξη να ονομάσω το Αιγαίο με το όνομα που του έδιναν οι παλιοί θαλασσινοί και που του δίνει ακόμη ο λαός μας: "Η Ασπρη Θάλασσα". Η χαρούμενη θάλασσα. Και πραγματικά, ενώ υπάρχει μια τραγική μοίρα στον Αντωνίου, ένα τραγικό ερωτηματικό, όπως σας είπα – στον Ελύτη (πράγμα πολύ σπάνιο στον τόπο μας) υπάρχει μια χαρά. Είναι η χαρά του ανθρώπου που ξυπνά την αυγή με τα δίχτυα του ή με τις ξόβεργες του και είναι σίγουρος πως θα γυρίσει πίσω τραγουδώντας και φέρνοντας τα πιο ασχημμένα ψάρια ή τα πιο φανταχτερά πουλιά:

Ο χρόνος είναι γλιγγωρός ίσκιος πουλιών

Τα μάτια μου ορθάνοιχτα μες στις εικόνες του.

Αυτοί οι δύο στίχοι, παρμένοι από τα πρώτα του ποιήματα, είναι κιόλας με κάποιον τρόπο η ποιητική του. Ή ακόμη:

Ο έρωτας

Το αρχιπέλαγος

Κι η πύρα των αφρών του

*Κι οι γλάροι των ονειρών του
Στο πιο ψηλό κατάρτι του ο ναύτης
ανεμίζει
Ένα τραγούδι*

Ακριβώς. Αυτό το τραγούδι του αρχιπελάγους, συμφασμένο με τον αγέρα, με το κύμα, με τα βότσαλα, με τις ακρογιαλιές, με την βλάστηση του νησιού, με τις αυλές των κάτασπρων σπιτιών, με τα φουσκωμένα πανιά, με τις άγκυρες στο βυθό, είναι το τραγούδι που ανεμίζει ο Ελύτης όρθιος σε μια κουπαστή, αμείμνος κι ευτυχισμένος. Είπα "αυτό το τραγούδι συμφασμένο". Θα έπρεπε να μεταχειριστώ μίαν άλλη έκφραση. Γιατί έχει κανείς την εντύπωση, όταν διαβάσει τα ποιήματά του, πως όλα αυτά τα αντικείμενα, όλα αυτά τα πλάσματα του Θεού και των ανθρώπων, δεν τα συναρμολόγησε κανείς, αλλά ήρθαν μόνα τους να μπουν σε μια μαγική τάξη και να γίνουν τραγούδι. Θα ξέρετε ίσως το παραμύθι του ανθρώπου που έχτιζε σπίτια παίζοντας μόνο και μόνο τη φλογέρα

του Γιάννη Ψυχοπαίδη

του, καθισμένος σε μια πέτρα. Κάτι ανάλογο θα συμβαίνει με τον ποιητή μας. Αυτός κάθεται σε μια γωνιά και καπνίζει ή παίζει τη φλογέρα του. Έπειτα από λίγο, ξαφνικά, εμφανίζεται το ποίημα, χωρίς να ξέρει καλά-καλά ποιος το έχει γράψει. Και πραγματικά ποτέ δεν τον είδα να σημειώνει κάτι, ποτέ δεν είδα χειρόγραφο του με διόρθωση. Μας έφερε για *Τα Νέα Γράμματα* τα ποιήματά του καθαρογραμμένα με μια θαυμάσια καλλιγραφία, τελειωμένα. Διευκρινίζω: όταν η δουλειά δεν αφήνει

ίχνη, τούτο δεν σημαίνει διόλου πως δεν υπάρχει δουλειά.

Νομίζω πως δεν προφταίνω να σας πω περισσότερα για τους δύο φίλους μου. Και οι δύο τους ανήκουν σε μια γενιά που γνώρισε δύσκολους καιρούς και που εύχομαι σεις, όταν μεγαλώσετε, να μην τους γνωρίσετε. Αλλά με το έργο που μας έδωσαν ως τώρα, έδειξαν πως θέλησαν να δουλέψουν τίμια και παστροκικά, και να δώσουν το καλύτερο μέρος από τον εαυτό τους στην τέχνη. Νομίζω πως έχουν το δικαίωμα να τους κρίνουμε όπως θέλησαν να κριθούν από τον Κύριο οι "Κακοί έμποροι" του Αντωνίου:

Τώρα με την ίδια πήχη που με-



τρήσαμε

*Μέτρησέ μας δε μεγαλώσαμε το
εμπορικό μας.*

Κύριε, σταθήκαμε έμποροι κακοί!

Μιλήσαμε για δύο ποιητές που συνέχισαν, με τις δυνάμεις που είχαν, τη μεγάλη εξερεύνηση της τέχνης, προσπαθώντας να πλάσουν, ο καθένας με τον τρόπο του, την ελληνική γλώσσα, τέτοια που ν' ανταποκρίνεται στα συναισθήματα που είχαν να εκφράσουν. Αντικρίζοντας, ο καθένας με τον τρόπο του, τον άν-